

РОСІЙСЬКА ДЕЗІНФОРМАЦІЯ
ПРО **БІОЛОГІЧНІ, ХІМІЧНІ,
ЯДЕРНІ ТА РАДІАЦІЙНІ ЗАГРОЗИ**

VOX CHECK

ЯК ЗМІНИЛАСЬ ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ЗА ОСТАННІ 3 РОКИ

Спектр тем, щодо яких росія поширює фейки, доволі широкий. Не останнє місце у них посідають дезінформаційні повідомлення про біологічні, хімічні, ядерні та радіаційні загрози. З початку повномасштабного вторгнення американські біолабораторії в Україні стали топ-темою не лише російських пропагандистських медіа, цю тезу також просували державні посадовці, зокрема президент рф владімір путін. Різке зростання уваги пропагандистів до «біолабораторій» не випадкове. Тема стала одним із виправдань повномасштабної агресії проти України. Фейкомети стверджували, мовляв, так звані «американські біолабораторії» загрожують рф, у них Київ буцімто розробляє «небезпечні патогени», здатні нашкодити росіянам. Відтак в уяві пропагандистів кремль постає «рятівником», який розпочинає війну, аби захистити власний народ.

У 2022 році росіяни частіше «знаходили» біолабораторії на тимчасово окупованих територіях, нині фейкомети повідомляють точні адреси розташування лабораторій на підконтрольних українському уряду територіях.

Наратив про існування «таємних лабораторій» дуже вигідний для росії, адже ним можна «пояснити» спалахи різних хвороб навіть у своїй країні. У 2023 році владімір путін звинуватив трудових мігрантів, зокрема з України, у збільшенні захворюваності на кір у росії. Цю ж тактику застосовують і сьогодні: наприклад, звинувачують Україну у спалахах ботулізм та африканської чуми свиней у росії.

За версією росіян, за останні три роки біолабораторії встигли навіть «переїхати» з України до Польщі, країн Балтії та навіть Африки. Однак заяви про існування українських «біолабораторій» продовжили з'являтися, тож ймовірно, за логікою пропагандистів, їх «повернули». Ба більше, у 2023 році США «почали будувати» нові біолабораторії в Україні.

У 2024 році кількість фейків про лабораторії дещо зменшилась, але ця тема продовжує циркулювати в інфопросторі. При цьому основа наративу залишається незмінною, різняться лише фейки та методи їх створення – від звичайного спотворення причинно-наслідкових зв'язків, маніпулювання даними, підробки документів та вигаданих новин до цитування псевдоекспертів, неякісних іноземних медіа.

Дезінформацію, пов'язану з хімічними загрозами, росія найактивніше поширювала на початку повномасштабного вторгнення.

Спершу цей наратив використовували, щоб дискредитувати Сили оборони, заявляли про нібито підготовку провокацій українською стороною. Пізніше росіяни у такий спосіб почали виправдовувати власні злочини, перекладаючи відповідальність за використання хімічної зброї на Україну.

На початку 2023 року з'явилися «вкиди» про буцімто «американських контрактників», які допомагають готувати провокації з цим видом зброї. У 2024 році росіяни повернулись до цієї тактики. Так, значно почастішали повідомлення, нібито ЗСУ готують провокації із застосування хімічної зброї на

фронті та намагаються зруйнувати «хімічно-небезпечні об'єкти» на території так званих «д/лнр». Ще через кілька місяців російські військові «знайшли» в Україні хімічну лабораторію, де нібито виготовляли зброю. Спосіб творення таких фейків також майже не змінився – непідтверджені інсайди або чутки, підробка скриншотів, документів маніпулювання словами західних посадовців – звичні методи російської пропаганди.

Кількість фейків, пов'язана з ядерною та радіологічною безпекою, значно зросла наприкінці 2021 – на початку 2022 років. Тезу про плани Києва створити ядерну зброю росіяни використовували як виправдання для початку повномасштабного вторгнення. Пізніше з'явилась дезінформація, мовляв, українська влада виготовляє «брудну бомбу».

У 2023 році тезу про продовження створення «брудної бомби» повторив глава Служби зовнішньої розвідки росії Сергій Наришкін. Він закликав МАГАТЕ «звернути увагу» на дії України. Цим «вкидом» російське керівництво хотіло показати світовій спільноті, якою «небезпечною» є Україна і відвернути увагу від розміщення військової техніки на території ЗАЕС. У поточному році росіяни намагались подати цю вигадку, як «інсайдерську» інформацію від Андрія Деркача, політика, якого в Україні підозрюють у державній зраді. За заявами пропагандистів, у 2024 році Київ досі працює над створенням «брудної бомби» та навіть «закупує» уран для цих цілей.

Після захоплення росіянами Запорізької АЕС наратив про «небезпеку, на яку Україна наражає світ», дещо трансформувався. Пропагандисти звинувачували Київ у обстрілі станції та ядерному шантажі, натомість себе називали «гарантом ядерної безпеки ЗАЕС». Ціллю цих заяв знову ж було виправдання агресії та окупації ядерного об'єкта іншої країни. Відтоді цей наратив росіяни постійно повторюють у власних етерах та на міжнародних майданчиках.

У 2023 році російських пропагандистів непокоїла передача Україні снарядів зі збідненим ураном від міжнародних партнерів, тож вони стверджували, що ці боєприпаси призведуть до ядерної катастрофи. Також з наближенням появи літаків F-16 в Україні, збільшилась і кількість фейків щодо них. Зокрема російські медіа повідомляли, нібито ці літаки можуть нести ядерний заряд.

Фейки щодо радіаційної загрози пропагандисти поширювали ситуативно. Особливо активно це відбувалось після російських обстрілів Тернополя та Хмельницького 13-14 травня 2023 року. Тоді пропагандисти стверджували, мовляв, у цих містах вибухнули склади із боєприпасами зі збідненим ураном, відтак рівень радіації значно зріс. Через близькість Тернополя та Хмельницького до кордону із європейськими країнами, фейкомети заявляли про «загрозу» не лише для решти українських міст, а й для Польщі. Для надання інформації більшої легітимності, фейкомети спотворювали повідомлення української влади, маніпулювали інформацією з міжнародних медіа та створювали відверті вигадки.

У тому ж році речниця МЗС рф Марія Захарова заявляла, буцімто існує ймовірність, що з Придніпровського хімічного заводу у місті Кам'янську може статись витік «небезпечних, радіоактивних відходів». Однак жодних доказів вона не надала. У поточному році вони продовжують вдаватись до схожих методів. Однак нині «вкиди» мають більш загальний характер, як-от Україна недостатньо контролює небезпечні радіоактивні матеріали. Також росіяни повертаються до фейків про дослідження, які ЗСУ нібито проводять над цивільними. Окрім звичних звинувачень у випробовуванні біозброї та наркотиків на людях, пропагандисти також вказували на нібито вплив на «піддослідних» радіацією.

Так, російські медіа, посилаючись на слова українського військовополоненого, повідомляли, нібито у солдатів ЗСУ, які споруджували опорні пункти на околицях Чорнобиля,

погіршилось самопочуття через радіацію. При цьому у фейку стверджували, що військовим відмовили давати антирадіаційні препарати.

Тож наративи на тему біологічних, хімічних, ядерну та радіаційних ризиків суттєво не змінилися. Натомість росіяни щоразу намагаються вигадувати нові фейки під відповідні інфоприводи. Також пропагандисти вдосконалюють та розширюють інструментарій створення фейків. Так, неправдиві повідомлення, які не мають жодного обґрунтування, досі трапляються, але тактика росіян стала дещо обережнішою. Вони не лише поширюють відверті вигадки, а маніпулюють словами міжнародних посадовців, авторитетних медіа чи установ, а також уміло підробляють фото, а подекуди роблять навіть постановні відео.

Проте якими б різними не були методи та фейки мета залишається незмінною – дискредитація України на міжнародній арені, представлення її як країни, що становить загрозу, та виправдання російської агресії. Завдяки постійному представнику рф в ООН Васілію Небензі ця ціль стає досяжною. Адже з подачі дипломата, дезінформація про біолабораторії та використання хімічної зброї поширюється далеко за межі російського чи українського інфопросторів.

Попри закриття найбільших російських ресурсів у низці європейських країн, фейки досі продовжують циркулювати у закордонних медіа. Це стало можливим завдяки мережі проросійських спікерів та медіа на Заході. Крім того, пропагандисти все частіше поширюють фейкові репортажі від імені авторитетних світових медіа або створюють фейкові копії сайтів цих видань.

АКТУАЛЬНІ ФЕЙКИ З ЦЬОЇ ТЕМИ

(ЧЕРВЕНЬ-ЛИПЕНЬ 2024)

Росія активно продовжує поширювати дезінформацію, яка стосується біологічних, ядерних, радіаційних та хімічних загроз.

Наприклад, у межах наративу про діяльність на території України західних біолабораторій та розробки у них вірусів, російська пропаганда розповідає, що через них Україна лідирує за захворюваністю на COVID-19, лихоманки Ебола та Денге.

Пропагандисти рф розповідають, начебто після появи біолабораторій на території України процвітають хвороби, як-от африканська чума свиней. Причому лабораторії не підкоряються владі України й за весь час своєї діяльності з 2005 року не опублікували жодного звіту щодо результатів. Україна начебто посідає одне з перших місць у Європі за захворюваністю на різні інфекційні та вірусні захворювання. Також додають тезу, що українська влада «продала український геном для проведення нелюдських експериментів».

Ще російська віцеспікерка держдуми Іріна Яровая заявила, нібито на території України займалися розробкою пташиного грипу. Російська пропаганда повторює тезу, що керуванням біолабораторіями в Україні займається син Джо Байдена, Гантер Байден, а США загалом проводить військово-біологічну «колонізацію» України.

Також росія поширює фейки, які можна об'єднати у наратив про виготовлення та використання хімічної зброї. Наприклад, за російськими заявами, поблизу Авдіївки військові РФ знайшли «лабораторію з виготовлення хімічної зброї». У ній виявили американські протигази, польські захисні костюми та хімічні речовини, заборонені до використання міжнародними нормами. Також Україна разом з Німеччиною та США нібито готує сфабриковані докази про використання росією хімічної зброї, а сама Україна вже начебто 400 разів використала нелетальні токсичні речовини починаючи з лютого 2022 року. Подібні російські тези з'явилися після заяви Командування Сил підтримки Збройних Сил України. У ній вказано, що протягом травня 2024 року задокументовано 715 випадків застосування росіянами боєприпасів з вмістом небезпечних хімічних сполук, що на 271 випадок більше ніж у квітні. Загалом за період з 15 лютого 2023 року по 24 травня 2024 року зафіксовано 2698 застосувань небезпечних хімічних речовин росіянами.

Окремо варто відзначити брифінг очільника військ радіаційного, хімічного та біологічного захисту ЗС РФ генерал-лейтенанта Ігаря Кірілова щодо так званої військово-біологічної діяльності США та України. У самому брифінгу знову згадали про «військово-біологічну діяльність США в Африці» та про розробку Україною хімічної зброї.

Заяви про виготовлення хімічної зброї Україною стали відносно новим явищем у російській риторичній, оскільки до червня 2024 року РФ згадувала переважно про використання хімічної зброї, а не її виробництво в Україні. Тепер же, крім «біолабораторій», росіяни почали казати про «хімічні лабораторії».

Якщо говорити про наратив, нібито Україна створює ядерні ризики, то росія вкотре повторює тези про те, що Україна стане відстійником для відходів ядерного палива з європейських країн. Очолює цей процес начебто голова Офісу Президента Андрій Єрмак, а фінансує фонд Сороса. Також росіяни заявили, що нібито з цих відходів Україна зробить «брудну» бомбу.

За останні декілька місяців наративи російської федерації, що стосуються хімічної, радіаційної, ядерної та біологічної загроз не зазнали суттєвих змін. Російська пропаганда продовжує поширювати фейки про створення біологічних загроз за підтримки США, ядерну та радіаційну небезпеку від України, застосування хімічної зброї тощо. Водночас змін зазнають самі фейки, оскільки вони відповідають актуальним подіям чи заявам, які РФ може використати для поширення дезінформації.

СТРУКТУРА:

НАРАТИВИ ТА ФЕЙКИ, з яких вони складаються

Поширюючи фейки про хімічні, біологічні, ядерні або радіаційні ризики в Україні, російська пропаганда об'єднує їх довкола декількох наративів.

Наратив «В Україні працюють небезпечні біолабораторії США».

В Україні діють біологічні лабораторії, профінансовані американським урядом. У них начебто проводять розробки біозброї, яку використовують проти російської армії та цивільних.

Приклади фейків:

- США побудували або профінансували 46 біологічних лабораторій в Україні
- Лабораторії США в Україні працювали над контрольованим поширенням інфекційних захворювань
- Нетипові захворювання в українців викликані діяльністю біолабораторій США
- Біолабораторії США в Україні – це військові об'єкти НАТО
- США переносить біолабораторії з України до Польщі та країн Балтії
- США будують нові лабораторії в Україні для розробки біозброї, зокрема на основі геному людини
- У біолабораторіях в Україні над цивільними проводять незаконні випробування
- Україна кинулася знищувати небезпечні збудники після початку російського вторгнення

Наратив «Україна застосовує хімічну зброю».

Україна незаконно проводить розробки та випробування хімічної зброї. Цю зброю будуть використовувати проти російської армії та цивільного населення.

Приклади фейків:

- Україна застосовує хімічну зброю проти російських військових та цивільних на окупованих територіях
- Україна оснащує свої БПЛА розпилювачами небезпечних хімічних речовин
- Українські військові готують хімічні провокації, щоб потім звинуватити росію у застосуванні хімічної зброї
- В українських лабораторіях виготовляють хімічну зброю

Наратив «Україна створює ядерні та радіаційні загрози».

Україна порушує правила безпеки на АЕС, а також планує ядерні або радіаційні провокації. При цьому Україна нездатна захистити свої ядерні об'єкти, тому росія була вимушена втрутитися і захистити ЗАЕС.

Приклади фейків:

- Україна зберігає на підконтрольних АЕС важке західне озброєння
- Росія захищає ЗАЕС
- Україна влаштовує військові провокації навколо ЗАЕС
- Україна планує створити брудну бомбу
- Україна готує провокації з використанням радіоактивних відходів
- Україна збирається відновити ядерний арсенал

Наратив: «Політика Заходу підвищує ризики хімічних, біологічних, радіаційних та ядерних загроз в Україні».

За цією версією, у розробці зброї масового знищення Україні допомагають її західні партнери, передусім США та Велика Британія. Російські війська на окупованих територіях знаходять сліди біолабораторій, проспонсорованих західними країнами, і в цих лабораторіях проводилися розробки та випробування зброї. Крім того, західні посадовці самі нібито визнають свою причетність до небезпечної діяльності в Україні.

Приклади фейків:

- Вікторія Нуланд визнала, що США мають біолабораторії в Україні
- Велика Британія та США намагаються приховати свою військово-біологічну діяльність в Україні
- Велика Британія підштовхує Україну до ядерного тероризму
- Американські контрактники допомагають Україні готувати хімічні провокації
- Сім'я Байденів займалася військовими біологічними дослідженнями в Україні
- Британія наражає українців на радіаційну небезпеку через постачання снарядів зі збідненим ураном

ПРОТИДІЯ

ХТО І ЯК МАЄ ПРОТИДІЯТИ ПОШИРЕННЮ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ЩОДО ХІМІЧНИХ, БІОЛОГІЧНИХ, РАДІАЦІЙНИХ ТА ЯДЕРНИХ ЗАГРОЗ (ХБРЯ)

Актори

Для протидії дезінформації щодо хімічних, біологічних, радіаційних та ядерних загроз мають об'єднати свої зусилля усі основні актори: держави, міжнародні організації, медіакомпанії та громадянське суспільство.

Міжнародні організації, котрі можуть брати участь у боротьбі з дезінформацією у сфері хімічних, біологічних, радіологічних та ядерних загроз:

- Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ);
- Управління ООН з питань роззброєння;
- Організація із заборони хімічної зброї;
- Міжрегіональний науково-дослідний інститут ООН у сфері злочинності та правосуддя;
- Всесвітня ядерна асоціація та ін.

Загалом з негативізацією та упередженнями щодо згаданих тем бореться кожна країна. Однак у країнах НАТО та Європейського Союзу подібна дезінформація стала основою для інформаційних атак росії. А фейки щодо «американських біолабораторій» поширювались та поширюються в усіх країнах, що залучені до Програми зі зменшення біологічної загрози, зокрема в Грузії, Казахстані, Молдові тощо.

Безпосередню «боротьбу з дезінформацією» ведуть фактчекери, адже вони спростовують фейки, моніторять їх появу та відстежують тенденції поширення. Так, з 2015 року існує мережа IFCN, заснована Інститутом Пойнтера, що об'єднує понад 100 фактчекінгових організацій. У 2022 році також створили EFCSN – асоціацію європейських фактчекерів. Членами асоціації є майже 40 організацій, що займаються перевіркою фактів. Членство в IFCN та EFCSN означає суворе зобов'язання організації принципам прозорості, об'єктивності, неупередженості.

Медіа скоріше є не окремим актором, а одним з основних інструментів взаємодії між акторами та суспільством. Медіа з'єднує уряди, фактчекінгові та міжнародні організації, адже це платформа, що транслює результати їхньої роботи. Медіа стає окремим актором, коли самостійно утворюють фактчекерську команду, що регулярно працює над спростуванням фейків – наприклад, Associated Press, Deutsche Welle тощо.

Технологічні компанії, що володіють соцмережами, поступово нарощують свій вплив у сфері протидії дезінформації. Наприклад, система маркування контенту в Програмі незалежної перевірки фактів від Meta. Корпорація Meta залучає фактчекерів, сертифікованих IFCN, для виявлення, перевірки та оцінки дезінформації у Facebook, Instagram, Threads та WhatsApp. Маркування – це не видалення постів чи акаунтів, а прикріплення до них посилань на пояснення фактчекерів, чому ця інформація є неправдою чи маніпуляцією. Пости з маркуванням рідше пропонуються користувачам, що впливає на поширення неправдивої інформації.

На початку 2021 року компанія Google запустила Центр інженерії безпеки контенту в Дубліні – регіональний хаб для експертів Google, які працюють над боротьбою з поширенням незаконного та шкідливого контенту.

Також у межах політики YouTube щодо медичної дезінформації про COVID-19 платформа забороняє публікацію матеріалів, що суперечать медичній інформації від місцевих органів охорони

здоров'я (LHA) або Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) щодо COVID-19. У співпраці з іншими міжнародними організаціями можливо запропонувати подібне відстеження потенційно шкідливого контенту в контексті біологічної, хімічної, ядерної, радіаційної безпеки.

Методи боротьби з фейками

Два основні методи боротьби з дезінформацією, незалежно від її походження та змісту, – це спростування (debunking) і попередження (prebunking). Перший метод – викриття фейків після їхнього поширення, другий – превентивний метод, спрямований на підготовку аудиторії до майбутніх інформаційних атак.

Усі актори тією чи іншою мірою використовують обидва методи. Так, фактчекери більш зосереджені на безпосередньому викритті фейків, тоді як міжнародні організації та уряди більше орієнтовані на превентивні заходи, здебільшого через освітні ініціативи. Технологічні компанії створюють інструменти для оптимізації обох методів. Задля посилення ефекту актори співпрацюють один з одним: уряди надають коментарі фактчекерам, міжнародні організації відправляють запити урядам щодо офіційного підтвердження чи спростування, фактчекери маркують контент у соцмережах і т.д.

Основні напрями для протидії дезінформації щодо ХБРЯ

Інформаційні кампанії, курси, лекції, посібники та т. д.

Підвищення медіаграмотності та обізнаності населення є одним з ключових завдань prebunking. Ми бачимо, що фактчекери почали активно займатись освітнім напрямком: проводять курси з фактчекінгу, публікують тьюторіали, як користуватись інструментами для пошуку інформації тощо. VoxCheck, наприклад, регулярно проводить стажування, тренінги для журналістів, випускає експлейнери на різні теми, у тому числі щодо біологічних, хімічних, радіаційних та ядерних загроз. На своїх рівнях лекції, семінари, освітні курси проводять міжнародні організації.

У 2021 році Міжрегіональний науково-дослідний інститут ООН у сфері злочинності та правосуддя в альянсі зі Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) і у співпраці з Федеральним бюро розслідувань США (ФБР) розпочав розробку стратегій для підвищення обізнаності щодо дезінформації навколо ХБРЯ та проведення тренінгів для держав-членів. А у 2023 році інститут випустив посібник, призначений для фактчекерів та неурядових організацій.

Потенційною є можливість створення посібника, що був би розроблений спільно міжнародними та фактчекінговими організаціями, аби врахувати унікальний практичний досвід останніх.

Інтерактивний підхід. Гра як формат подачі інформації стає все більш популярною. Наприклад, гра Cranky Uncle від Skeptical Science. Там гравців наставляє мультиплікаційний персонаж, який уособлює заперечення кліматичної науки. Cranky Uncle пояснює 14 методів заперечення науки, від фальшивих експертів до вибіркового відбору даних та різноманітних логічних помилок. Багато фактчекерів по всьому світу розробляють онлайн та настільні ігри, які дозволяють в ігровій формі опанувати основні інструменти фактчекінгу. Гейміфікацію для освітніх цілей застосовують і технологічні компанії – програма Be Internet Awesome від Google (розроблена у співпраці з українським урядом та громадськими організаціями) допомагає учням початкової школи навчитися цифровій безпеці та медіаграмотності, наприклад, як перевіряти достовірність джерела новин та уникати онлайн-шахрайств.

Подібний спосіб взаємодії з аудиторією доречний і для подачі більш специфічної інформації, такої як дезінформація у сфері ХБРЯ.

Інвестиційна підтримка науковців та розробників. У 2021 році компанія Google виділила 25 мільйонів євро на запуск Європейського фонду медіа та інформації для підтримки науковців, видавців та некомерційних організацій у запуску та

розширенні їхніх програм медіаграмотності. У контексті ХБРЯ така пряма кооперація з науковцями є бажаною для підвищення довіри аудиторії до спростувань, надання точних та детальних пояснень щодо явищ, які є предметом дезінформації.

База даних фейків на тему хімічних, біологічних, радіоактивних та ядерних загроз. Збір та систематизація фейків на тему ХБРЯ на одному ресурсі – це чудовий інструмент для усіх, хто працює як з розвінчанням цих фейків, так і у сферах, що виступають предметом дезінформації. Прикладом такої бази даних є продукт EUvsDisinfo, проєкт Оперативної робочої групи зі стратегічних комунікацій ЄС. Вони досліджують такі теми, як російська дезінформація в Україні, Грузії, Молдові та інших країнах, дезінформація щодо виборів, COVID-19 та ін.

Створення спеціалізованих державних центрів. В Україні, у контексті постійної загрози російській дезінформації, у 2021 році було створено Центр протидії дезінформації (ЦПД) РНБО. Основні завдання Центру – спростування конкретних фейків та підготовка аналітичних матеріалів. Оскільки Росія систематично дискредитує Україну та займається ядерним шантажем, робота Центру зосереджена зокрема на боротьбі з дезінформацією про ядерну енергетику, біологічні лабораторії та інші питання. Схожою діяльністю також займається Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури, теж створений у 2021.

Посилення санкцій проти російських та проросійських медіа на Заході. З початком повномасштабного вторгнення у країнах Європи уряди тимчасово заблокували низку російських та проросійських медіа. Однак частина продовжує функціонувати, деякі з них вийшли з-під санкцій. І поки ми бачимо, що до санкційного списку додаються нові ресурси, Sputnik та інші російські пропагандистські сайти все ще активні в ЄС, попри те, що їх заборонили два роки тому. Крім того, росія регулярно створює нові пропагандистські сайти, таргетовані на міжнародну аудиторію.

